

Foredrag av kurator Kristin Brandtsegg Johansen på Gudbrandsdalsseminaret i Maihaugsalen
19. mars 2024.

Krigen på Aulestad

Det som skjedde i krigsårene på Aulestad er blitt omtalt som «den besværlige arven på Aulestad», ikke desto mindre bør krigstiden både fortelles om og formidles, i all sin kompleksitet, og med alle sine motsetninger.¹ Frem til andre verdenskrig var Aulestad et «godviljens høvdingsete» preget av arven etter dikterhøvdingen Bjørnstjerne Bjørnson og hans kone Karoline. Tretti år etter Bjørnsons død i 1910, og fem år etter Karolines i 1935, ble imidlertid Aulestad preget av Erling Bjørnsons aktive virksomhet for nasjonalsosialismen i Norge, følgelig ble Aulestad også omtalt som «nazireir».²

Krigen delte Bjørnsons familie og Aulestad i to

Mens den yngste sønnen til Karoline og Bjørnstjerne Bjørnson, Erling, ble aktiv nazist, ble hans datter aktiv i motstandsbevegelsen. Erling Bjørnsons datter Else, var ikke bare Karoline og Bjørnstjerne Bjørnsons barnebarn, hun ble også Aulestads første konservator. Mens hennes far brukte gårdsnavnet Aulestad som propagandasentral for nazismen, var hun involvert i produksjon av illegale aviser, med radio gjemt bak sofaen, der de lå og lyttet til nyhetene. Hun var del av et nettverk med flere sentrale kvinner i det lokale motstandsarbeidet, deriblant Åse Henriksen og Berthe Nordrum. «Kom til meg, og innrett deg som du ønsker», sa Else Bjørnson til Berthe Nordrum, «Her er på gården til Erling Bjørnson er du trygg.»³

De seneste årene er denne motsetningsfylte arven på Aulestad grundig belyst, også med en kritikk rettet mot Stiftelsen Lillehammer museum, for at de har forsøkt dekke over Erling Bjørnsons nazifortid, ved å fremheve stedet som «et godviljens høvdingsete». I tillegg kommer altså det ytterligere kompliserende moment at Else Bjørnson drev aktivt

¹ Det var Marianne Egeland som først satte betegnelsen i sirkulasjon med en artikkel i Historisk tidsskrift, utg 4, 2018: «Aulestads besværlige arv: 'Godviljens høvdingsete' og 'nazireir'»

² I tillegg til Marianne Egeland har Tore Pryser også skrevet om denne saken i artikkelen «Bjørnson-familien og NS» i *Årbok for Gudbrandsdalen*, bok nr. 90 – 2022, Gudbrandsdalen historielag Dølaringen.

³ Jon Vegard Lunde har skrevet om denne illegale virksomheten i boka *Det var ei rar tid – om motstandsbevegelsen i Gudbrandsdalen 1940-45*, Otta 1982, s 65

motstandsarbeid på Aulestad. Hvis vi skal ta Aulestads historie under krigen på alvor, kunne stedet like gjerne blitt karakterisert ved Elses motstandsarbeid.

For å forstå hvordan det var mulig, er det viktig å forklare at det finnes et øvre og et nedre Aulestad på det omfangsrike gårdsbruket. Øvre Aulestad er det vi kjenner fra bildene av dikterhjemmet, som ble omgjort til museum kort etter Karolines død i 1935. Da krigen kom drev barnebarnet Else Bjørnson, som altså var tilsatt som museets første konservator, utstrakt motstandsarbeid i et nettverk av aktive motstandsfolk i nærområdet. På nedre Aulestad hadde imidlertid Erling Bjørnson, som overtok driften av Aulestad allerede i 1890, oppført et eget hus, et staselig sveitserhus med stabbur og stall. Etter at gårdsdriften ble overdratt til sønnen ønsket Karoline og Bjørnstjerne å ha den gamle hovedbygningen for seg selv. Under krigen gjorde så Erling Bjørnson nedre Aulestad om til en propagandasentral for tyskerne og nasjonalsosialismen. Tyskerne visste godt å utnytte verdien av både Bjørnson- og Aulestad-navnet, og Erling lot seg villig bruke. Han agiterte i radio, skrev artikler som kom på trykk i aviser over hele landet, sendt og signert fra Aulestad.

Blant barna og barnebarna i «Bjørnefamilien» som de gjerne kalte seg, var det flere som valgte feil side. De tre sønnene, hadde alle bodd store deler av sin oppvekst i Tyskland, men inntok ulik holdning til Hitler og nasjonalsosialismen. Erling ble altså et svært aktivt medlem av NS, og den mellomste, Einar, ble også NS-medlem, selv om det var et passivt medlemskap. På den andre siden giftet den eldste sønnen Bjørn Bjørnson seg med jødiske Eileen Bjørnson og holdt flere appeller mot nasjonalsosialismen. Erling Bjørnsons datter Else ble som allerede nevnt med i et nettverk av motstandsarbeid i området, mens Elses to år eldre søster Aslaug ble aktiv i NS. I 1947 ble hun dømt til seks måneders fengsel for blant annet å ha vært kretsleder for Nasjonal Samlings Kvinneorganisasjon (NSK) i Sør-Gudbrandsdal og redaksjonssekretær i NSK-organet *Heim og Ætt*.

Etter at Bjørn Bjørnson døde i april 1942, forsøkte broren Erling og hans datter Aslaug å frarøve Eileen arven etter hennes mann, inkludert hans andel av rettighetene til Bjørnstjerne Bjørnsons forfatterskap. Etter deres mening skulle denne arven ikke tilfalle jødinnen Eileen, men slekten, nærmere bestemt Erling. Høsten 1942 strammet alt seg til og i desember klarte Eileen Bjørnson å flykte, reddet over til Sverige med Carl Fredriksens transport.

Yngstemann og odel

Erling Bjørnson var den yngste sønnen til Karoline og Bjørnstjerne Bjørnson. Han var sju år gammel da foreldrene flyttet til Aulestad og ble den av barna som overtok driften av gården

allerede i 1889. Året før hadde han fullført jordbruksutdanning ved Jønsberg landbruksskole i Romedal. Året etter giftet han seg med Anna Thora Vestad, fra Ringebu, født på Bjølstad i Heidal. De nygifte fikk som nevnt sitt eget hus, et staslig sveitserhus oppført på gården. Sammen fikk de fire barn, før de skilte seg i 1902. Erling ble senere gift med danske Tekla Jensen som han fikk en sønn sammen med.

I tillegg til å drive gården, var Erling Bjørnson svært aktiv i det politiske livet i hjembygda og skrev stadig innlegg om landbruksspørsmål i avisene. Flere perioder var Erling Bjørnson medlem i herredstyret i Østre Gausdal. En periode var han også formann i fattigstyret. Blant hans mange verv i Bondelaget var han landsstyremedlem og formann i kretslaget i Søndre Gudbrandsdal. På 1920-tallet hadde Aftenposten tatt initiativ til en støtte- og innsamlingskampanje for å ta vare på dikterhjemmet på Aulestad som et kulturelt senter for fremtidige generasjoner. Kampanjen mobiliserte en lang rekke kjente personer innenfor politikk, kultur og næringsliv. I 1935, kort tid etter Karoline Bjørnsons død, ble øvre Aulestad åpnet som museum.

Fra 1934 til 1940 representerte Erling Bjørnson Bondepartiet på Stortinget, før han i ble aktivt medlem i NS. Gjennom hele 30-tallet samarbeidet han også med Alf Mjøen, Arbeiderdemokratenes stortingsmann fra Gjøvik, om rasehygieniske spørsmål. I 1934 var Bjørnson saksordfører for steriliseringsloven som ble vedtatt på Stortinget mot en stemme. Et par år senere foreslo de to sammen den tyske rasebiologen Alfred Ploetz som kandidat til Nobels fredspris. Under krigen ble Erling Bjørnson en mye brukt agitator, ikke minst i radio, men også på møter og avisartikler. Han agiterte mer enn gjerne for Tyskland og nasjonalsosialismen og brukte villig sitt berømte navn og gården Aulestad til inntekt for Nasjonal Samling. I 1944 skrev han også en artikkel i nasjonalsosialistiske månedsskriftet *Ragnarok*, der han postulerte at faren ville ha vært NS-mann om han hadde levd under okkupasjonen.

Etter krigen ble Erling Bjørnson dømt til ti års straffarbeid for sitt landssvik, i tillegg til et erstatningsbeløp. Beløpet ble satt noe lavere enn andre landssvikdømte, med den begrunnelse at familien skulle ha mulighet for å bli boende på Aulestad.

«Godviljens høvdingsete» og «nazireir»

Historien om Aulestad og krigen er en historie med mange motsetninger og debatten om hvordan denne historien skal forvaltes blusser opp med ujevne mellomrom. I 2018 løftet litteraturviter Marianne Egeland frem det hun omtalte som «Aulestads besværlige arv:

«Godviljens høvdingsete» og «nazireir»». Artikkelen sto på trykk i Historisk tidsskrift.⁴ Der beskriver hun blant annet hvordan Aulestad er fremstilt som «hjemmet til nobelprisvinneren, landets ukronede konge og største mann», og hvordan den påfallende motsetningen mellom Aulestad som et «godviljens høvdingsete» og et «nazireir», er forsøkt dysset ned, og at Erling Bjørnsons nazivirksomhet er forsøkt skjult. Hun kritiserer også museets forvaltere for å ha vist berøringsangst om denne «besværlige arven».

Andre forskere og historikere, deriblant Arnfinn Åslund og Jon Vegard Lunde, har fremhevet at det tvert imot er Elses virksomhet og betydning som har kommet i bakgrunnen. Under krigen var det Elses virksomhet som måtte holdes skjult, mens farens virksomhet ble heiet frem av tyskerne. Dessuten krevde faren av datteren at hun skulle vise hans prominente gjester rundt på Aulestad. I 1942 valgte hun å stenge museet for å slippe å vise flere nazister rundt i sine besteforeldres hus. [ref.] Etter krigen lot Else Bjørnson seg villig intervju i både danske og norske aviser om hvor vanskelig det hadde vært: «Jeg skammer meg,» uttalte hun (Faksimile av intervju). Overskriften var «ELSE BJØRNSON FØLER SKAM FOR SIN NAZISTISKE FAR – men han klarte ikke å skade bestefar Bjørnstjernes navn, sier hun». Også Dagny Bjørnson, Karoline og Bjørnstjernes yngste datter, som var født og delvis oppvokst på Aulestad, var åpen omkring familiens feilsteg under krigen. Ved en markering av et Bjørnson-jubileum i 1957, på 125-årsdagen for Bjørnsons fødsel, i Molde, ba hun politiet om å fjerne sin bror Erling fra arrangementet, siden han hadde valgt feil side under krigen. «To politibetjente føjede så tante Dagny og slæbte den brølende og kæmpende den halvfemsårige bror ud under voldsomme tumulter.», skriver nevøen Joen Bille.⁵ Rettsaken mot Erling Bjørnson etter krigen fikk også bred dekning i avisene. «Landssviker som førsteattraksjon på nasjonalstedet Aulestad» lød overskriften på et innlegg i Kommunistpartiets organ Friheten, 9. september 1946. Den anonyme innsenderen hadde vært på besøk i Bjørnstjerne Bjørnsons hjem Aulestad, og observert landssvikereren Erling Bjørnson, spankulerende rundt på naboeiendommen.

Den store samtalen om krigen på Aulestad

4

«Aulestads besværlige arv: 'Godviljens høvdingsete' og 'nazireir'», i Historisk tidsskrift, utg 4, 2018

⁵ «Villa Ibsen – min mormors hus, en familiekrønike», Joen Bille 2014, s 269

Debatten har også vekket stor interesse ut over fagmiljøer og lokalavisene, spesielt Gudbrandsdølen har fulgt opp og gitt den mye spalteplass, med utstrakt bruk av bilder av Aulestad museum for å illustrere omtale av stornazisten Erling Bjørnson. Motstemmer har igjen påpekt at Aulestad museum aldri har vært bebodd eller brukt av nazister og at det er en grov urett mot Else Bjørnsons minne å fremstille det som om dette skjedde på hennes vakt: «Man bruker huset til en anti-nazist til å illustrere en sak om en aktiv nazist», påpekte Bjørnson-forsker Arnfinn Åslund (i et innlegg som ble avvist i GD, men publisert på Åslunds fb-vegg). «Dersom dette hadde dreid seg om levende personer, hadde det vært en stygg injuriersak», påpekte han. I ytterligere innlegg avisen av lokalhistorikerne Brit Grimstad og Jon Vegard Lunde ble også påstandene om at Aulestad var et «nazireir» under krigen imøtegått. «Aulestad museum var aldri noe nazi-reir. For der holdt Else på med produksjon av illegale aviser og anti-nazistiske kulturkvelder. Ikke la en kvinnes heltmodige innsats bli overskygget av nazismen på naboeiendommen,» presiserte Arnfinn Åslund. Hvis noe er fortiet så er det Else Bjørnsons betydning og motstandsarbeid under krigen: «I dag burde man vite å hylle Else for hennes innsats heller enn å la Erlings nazisme dominere bildet av museet», avsluttet han.

Fra museets side har disse spørsmålene vært tonet ned med den begrunnelse at dette skjedde mange år etter Bjørnstjerne Bjørnsons død, og følgelig berører de ikke Bjørnstjerne Bjørnsons navn og ettermæle. Likevel handler det i høyeste grad til historien om Aulestad og Bjørnsons familie. Høsten 2022 påpekte historiker Tore Pryser nettopp det i artikkelen «Bjørnson-familien og NS» i *Årbok for Gudbrandsdalen*. Han bygger videre på flere av litteraturviter Marianne Egeland's sentrale momenter om hvordan bildet av «dikterhøvdingen Bjørnson» holdes i hevd på Aulestad, og at fortellinger om sønnens nazifortid forties. Pryser går dessuten langt i å påstå at ikke bare sønnen Erling Bjørnson, men også Bjørnstjerne Bjørnsons navn kan kobles til samtidig rasetenkning og ideer om en pangermanisme. Debatten favner bredt, og selv om Bjørnson kan ha uttalt seg positivt til pangermanismen, som var en tysk bevegelse som ville samle tysktalende folk og høyne den nasjonale bevisstheten blant tyskere utenfor det tyske rikets grenser, så er det tvilsomt å lete etter årsaken til sønnens feilsteg i farens tenkning. Pangermanismen oppnådde atskillig tilslutning frem til 1918, men fikk som bevegelse liten betydning etter Hitlers maktovertakelse.⁶ Etter krigen har pangermanismen som idé vært diskreditert.

⁶ Store norske leksikon (2005-2007): *pangermanisme* i *Store norske leksikon* på snl.no. Hentet 9. november 2023 fra <https://snl.no/pangermanisme>

Våren 2023 inviterte imidlertid Stiftelsen Lillehammer museum, alle de involverte til den store samtalen om krigen på Aulestad. I tillegg til Tore Pryser og Marianne Egeland ble også lokalhistoriker Jon Vegard Lunde invitert til å holde innlegg og delta i påfølgende samtale. Som samtaleleder ble journalist og tidligere kultur- og debattredaktør Hilde Sandvik invitert. Hun er mest kjent som skandinavisk samtaleterapeut i podkasten, Norsken, svensken og dansken.

Etter innleggene fulgte en konstruktiv debatt der også Bjørnsons «nasjonalfølelse» og «fedrelandskjærlighet» ble diskutert opp mot sønnens agitasjon og forsvar for et «raseinstinkt». Ikke minst ble det en omfattende debatt om hvilke fortellinger som er blitt fortalt og hvilke historier som bør formidles på Aulestad. Fra salen kom også gode innlegg fra historiker og daværende direktør på Holocaustsenteret Guri Hjeltne og professor emeritus i statsvitenskap Bernt Hagtvet.

«Onkel Erlings liv ble en tragikomedie»

Debatten viser med all mulig tydelighet at en stor interesse retter seg mot Karoline og Bjørnstjerne Bjørnsons yngste sønn Erling og hans agitasjon til støtte for nazityskland under krigen. Hvordan kunne det skje? Hvorfor ble Erling Bjørnson en stornazist? Og hvordan kunne han ta i bruk farens navn og arven etter ham i sin nazipropaganda?

Spørsmålene må stilles om igjen og om igjen. Samtidig må det påpekes at det angivelig er fruktbart å lete etter svaret på disse spørsmålene i Erling Bjørnsons politiske samtid, fremfor i det private familieforhold, aller minst i tankegodset til faren. På seminaret i Stalltrevet på Aulestad ble det også slått fast at Bjørnstjerne Bjørnson var humanist og europeer, som levde i det gamle Europa, et Europa som var et helt annet, før de to verdenskrigene. Bjørnstjerne Bjørnson var en nasjonalskald og europeisk intellektuell som utfordret sin samtid og ønsket å gjøre Aulestad til en del av en større verden. Da er det påfallende paradoksalt at man leter etter svarene på sønnens villfarelser i det private, og prøver å klistre disse villfarelsene til faren Bjørnstjerne Bjørnson eller til Aulestad slik sønnen selv prøvde å gjøre. «Onkel Erlings liv ble en tragikomedie», skriver nevøen B-A Langen «Han hadde et svakt hode. Det kunne han naturligvis ikke hjelpe for. Han hadde nok en anelse om det, og derfor næret han en overdreven beundring for mennesker med utdanning og eksamener. Selv hadde han gått på en lokal landbrukshøyskole. Han ble en ypperlig gårdbruker men en dårlig økonom. Det var som morfar sa: Det gikk utmerket med Erling så lenge han tok inntektene av Aulestad og morfar utgiftene. [...] Ingen ble særlig overrasket

over Erlings valg i april 1940. En god stund greide jeg å holde ham fra å melde seg inn i NS, men til slutt seiret hans natur.»⁷

Fortsettelse følger

Det som er sikkert er at denne debatten og samtalen er ikke over og vi vil gjerne invitere til fortsettelsen, nettopp på Aulestad. 1. oktober stengte museet for vinteren, men følg med neste sesong, på nye arrangementer, foredrag, debatter og samtaler på Aulestad.

⁷ B-A. Langen, Aulestad tur-retur, s. 123-127.